

Willem G. van Maanen. *Valsheid in geschrifte of De vrouw met de schaar*. De Prom

Een van de grootste voordelen van de communistische ineenstorting in Midden- en Oost-Europa is het verdwijnen van de censuur. Eindelijk mag iedereen weer openlijk schrijven wat hij of zij wil. Maar dat kan wel en paar problemen opleveren, niet zozeer bij de dissidenten (die altijd hebben geschreven wat ze wilden), als wel bij de vele schrijvers die het de afgelopen decennia met de censuur op een akkoordje hebben gegooid. Problemen niet alleen van schaamte of gêne over de gepleegde collaboratie, maar ook van creativiteit.

In zijn essay *The velvet prison* (de Engelse vertaling verscheen in 1987) heeft de Hongaarse dissident Miklós Haraszti er op gewezen dat onder het communisme in zijn land een heel nieuw soort censuur was ontstaan, die de tegenstelling tussen censor en schrijver aanzienlijk had verminderd. Tussen beiden was eerder een „symbiotische” relatie gegroeid, die op den duur de censuur vrijwel overbodig maakte omdat de zelfcensuur van de schrijver haar werk had overgenomen. Wat betekent de vrijheid voor een schrijver die zijn eigen censor is geworden?

Een heel ander probleem is de specifieke literaire vorm die de censuur in het leven roept. Een vorm waarin niets is wat het schijnt, waarin alles naar iets anders verwijst, iets dat zelf niet kan worden uitgesproken. Dubbele bodems, allusies en maskerades - voor de schrijvers (en voor de lezers) onder een dictatoriaal regime vormen ze vaak de enige middelen om ondanks de censuur te kunnen zeggen wat men te zeggen heeft. De vrijheid maakt ze overbodig, maar kan de literatuur wel zonder?

Beide problemen komen samen in de nieuwe roman van Willem G. van Maanen, *Valsheid in geschrifte of De vrouw met de schaar*, zijn eerste roman na *Het nichtje van Mozart* uit 1983. In de tussentijd publiceerde hij voor zover ik weet alleen een toneelstuk (*Etty*) over Etty Hillesum.

De nieuwe roman is, zo blijkt uit het laatste hoofdstuk, geschreven door een schrijver uit een niet met name genoemd land met een communistisch regime, waarin plotseling „de lente” is uitgebroken. Deze schrijver behoort duidelijk niet tot de dissidenten: „Ik sliep met de index van verboden onderwerpen en ideologieën onder mijn kussen en overtroefde de ambtenaren in kennis op het punt van ongewenste personages in de literatuur”. Zijn boeken lagen overal in de winkels; zijn oppervlakkigheid of opportunisme wist hij „door perfect vakmanschap de schijn van degelijkheid” te geven. Sinds de censuur is afgeschaft, realiseert hij zich, hoezeer hij zichzelf al die tijd heeft bedrogen, en hij worstelt met het probleem of „schrijven zonder liegen” ook mogelijk is. Voor hem blijkbaar niet of nauwelijks, want de laatste woorden van zijn boek luiden: „De schrijver spreekt, tot vrijheid veroordeeld, boordevol woorden, van leegte vervuld”.

De schrijver die hier aan het woord komt, is een personage. Maar wat hij zegt, heeft ongetwijfeld ook betrekking op degene die hem heeft bedacht, Willem G. Maanen, een Westerse schrijver die in zijn oeuvre eveneens gebruik maakt van dubbele bodems, allusies en maskerades. *Droom is 't leven* was de titel van zijn debuut uit 1953,

en voor het spel met schijn en wezen, werkelijkheid en verbeelding (dat eind jaren zeventig in de Nederlandse literatuur plotseling als een epidemie om zich heen greep) heeft zijn schrijverschap altijd een grote plaats ingeruimd.

Van Maanen heeft het zijn lezers in *Valsheid in geschrifte* (een veelzeggende titel in dit verband) niet gemakkelijk gemaakt. De raadsels stapelen zich zelfs zo hoog op dat je je kunt afvragen of er nog wel een oplossing mogelijk is. Voor zover de slotwoorden van de roman ook op Van Maanen slaan, moet deze vraag waarschijnlijk ontkennend worden beantwoord. Er is geen oplossing, alleen een spel van woorden: daarin moeten de charme en de betekenis van het boek worden gezocht.

Volgens de schrijver die in het laatste hoofdstuk zelf het woord neemt, was de roman die hij heeft geschreven en die de lezer dan vrijwel uit heeft, bedoeld als „een schijnaanval op mijn censor”. Deze censor is een vrouw die Kyngh heet, bijgenaamd „de vrouw met de schaar” en altijd getooid met een rode hoofddoek. Ergens wordt zij beschreven als „een standbeeld van ijs, een koningin van de nacht in het zwartste graniet”. Zij ontbiedt de jonge veelbelovende dichter Andros naar haar kantoor, dat is gevestigd in een witte villa, aan de rand van een ontoegankelijk park. Hij heeft haar tijdens de begrafenis van de „nationale volksdichter” Blokh voor het hoofd gestoten, en moet nu zijn straf in ontvangst nemen.

Het blijkt een nogal ongewone straf te zijn, als er al van straf kan worden gesproken. Andros wordt ondergebracht in een paviljoen in het park, waar hem een map met vijf verhalen ter beoordeling wordt voorgelegd. Drie van de vijf verhalen staan ook in de roman afgedrukt en na verloop van tijd wordt duidelijk dat ze zijn geschreven door Kyngh, voordat deze tot censor was benoemd.

Uit de verhalen komt een heel andere vrouw te voorschijn dan het gevreesde „standbeeld” met haar rode hoofddoek. Als jong meisje schreef Kyngh gedichten en was zij de geliefde van Blokh, van wie zij een dochter heeft gekregen. Zij is een van zijn „muzen” geweest, maar wel een met een ominus karakter: een „wurgende muze”, zoals Blokh haar in het derde verhaal zelf aanduidt. Dat slaat op een incident in de vijver van het park (waarbij zij en Blokh bijna samen waren verdronken), maar ik lees er ook een verwijzing in naar haar latere werkzaamheden als censor. In die hoedanigheid neemt zij wraak op Blokh, die haar dochter zou hebben afgenomen en haar verhalen geweigerd. Maar „wurgend” is zij in zekere zin ook voor Andros, met wie zij een ondoorzichtig kat-en-muis-spel speelt, waaraan pas een eind komt als Andros tijdens een dwaaltocht door het park haar vermoorde lichaam tegenkomt.

Zo merkwaardig als het hier staat, zo merkwaardig doet het ook aan in de roman, die de lezer overigens voor nog wel meer verrassingen plaatst. Zo wordt er gesuggereerd dat ook Andros een zoon van Blokh zou zijn, terwijl hij net als Kynghs dochter Lea een opvallend geslachtskenmerk mist: hij heeft geen baard, zij geen borsten. Samen vormen zij een hermafrodiet, het androgyn wezen waarin de beeldhouwster Ortt (de kinderloze echtgenote van Blokh) de „vredestichter tussen de geslachten” ziet. Volgens de schrijver heeft hij hermafroditisme en androgynie echter alleen ter sprake gebracht „om een atmosfeer van steriliteit te creëren”. Wie weet dezelfde steriliteit die de literatuur kan treffen wanneer zij zich al te liefdevol door de censuur laat omarmen.

Valsheid in geschrijfte, meldt de schrijver in het laatste hoofdstuk, is in zijn ogen een „mislukt" boek. En deze mislukking, zo kan men tussen de regels lezen, is in feite het gevolg van de afschaffing van de censuur, waardoor het spel met leugen en bedrog in een klap van alle zin is beroofd. Maar het is de vraag of dit waar is, zoals het evenzeer de vraag is of ook de roman van Van Maanen (waarin de mislukking zo welbewust is opgenomen) als mislukt mag worden beschouwd. Zoals men ziet: aan dubbele bodems geen gebrek.

Met de historische werkelijkheid van Midden- en Oost-Europa heeft deze roman uiteindelijk niet zo veel te maken, tenzij op een indirecte manier. De nadruk ligt op het „leugenachtige" karakter van de literatuur. Een schrijver liegt de waarheid, heb ik wel eens horen vertellen, en als er in *Valsheid in geschrijfte* één waarheid wordt gelogen, dan wel deze. Het verschil tussen Oost en West dient alleen maar om de zaken op de spits te drijven.

Literatuur die over literatuur gaat: aangezien het woord „steriliteit" al is gevallen, lijkt mij er geen bezwaar tegen het ook hierop van toepassing te verklaren. Van Maanens verbeelding heeft geen wereld van overvloed voortgebracht, er wordt gewoekerd met een minimum aan gegevens, die via allusies, metaforen en andere dwarsverbindingen de meest ingewikkelde relaties aangaan met elkaar. Dat alles in vrij lange, tot traag en aandachtig lezen dwingende zinnen, die de onwerkelijke, droomachtige en bedrieglijk idyllische sfeer die in het boek hangt versterken.

Met name in het begin levert dat een intrigerend en beklemmend geheel op, dat in de verte aan Kafka doet denken. Ook de - onderling zeer verschillende - verhalen van Kyngh bezitten een raadselachtige charme. Daar staat tegenover dat de intrige zozeer met zichzelf in de knoop raakt, dat het mij op den duur zo goed als onmogelijk werd door de bomen het bos nog te zien. Maar misschien is dat ook precies wat Van Maanen heeft bedoeld. Niet voor niets treedt tegen het eind van de roman een houthakker op die zijn bijl zonder pardon op de volgens hem „zieke" bomen van het park loslaat. Dat hij - naar alle waarschijnlijkheid - ook de over dit bomenrijk heersende censor de schedel klieft, is hierna voor de opgeluchte lezer bijna bijzaak geworden.

(de Volkskrant, 6-4-1990)